

Marek Krajewski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

WSTĘP. MAPUJĄC KONTROWERSJE TEORII PRAKTYK SPOŁECZNYCH

Wszyscy (no dobrze, prawie wszyscy) zajmują się dziś praktykami społecznymi. Równie jednak często, jak stosowane jest to pojęcie w tekstach i dyskusjach naukowych oraz aplikowane w projektach badawczych, używa się go automatycznie, bez wyraźnego określenia jego znaczenia i powodu, dla którego się po nie sięga. Nie może to dziwić, bo wraz z rosnącą powszechnością jego stosowania coraz mocniej czujemy się zwolnieni z obowiązku wyjaśniania, co tak naprawdę mamy na myśli używając pojęcia praktyki społecznej. W rezultacie, niektórzy utożsamiają je po prostu z działaniem, robieniem czegoś (Coul-dry 2004); inni rozumieją je jako specyficzny, bo silnie zrutynizowany, unawy-kowiony rodzaj ludzkiej aktywności (Swidler 2001; Kaufmann 2004). Jeszcze inni – coś, co robimy ze znanstwem, umiejętności (co wyrażają takie zwroty, jak praktykować jogę, prowadzić praktykę weterynaryjną). Część osób za praktykę społeczną uznaje to, co posiada jakiś praktyczny cel, co uwikłane jest w procesy adaptacyjne oraz co ma zmieniać pewien fragment rzeczywistości (praktyka jest tu więc traktowana jako coś przeciwstawnego nie tylko teorii, ale też wszelkim działaniom pozbawionym wyraźnego celu). Kolejne osoby wskazują, iż praktyki społeczne to działania mające swój wyraźny obiekt i rozwiązujące jakiś problem praktyczny, których powtarzanie we względnie niezmienny sposób sprawia, iż stają się one przyjętymi trybami robienia czegoś, a zbiorowo realizowane sprawiają, iż reprodukcji lub przeobrażaniu ulega pewien fragment rzeczywistości/pola, którego są one aspektem (Reckwitz 2002; Nicolini 2017; Haslanger 2018). Oznacza to, że praktyka społeczna to nie tyle działanie, ile raczej złożona socjo-materialna całość, gdzieś usytuowana i silnie ucieleśniona, w której działanie pełni rolę istotnego, ale zaledwie jednego z wielu elementów (Schatzki 2001; Schatzki et al. 2002). Praktyką społeczną jest więc edukacja, możliwa dzięki działaniom, które podejmuje się w obrębie szkoły; rodzina, istniejąca dzięki wysiłkom jej członków, ale też przecież dzięki domowi jako architekturze i infrastrukturalnej, instytucjom opiekuńczo-wychowawczym czy obiektom pozwalającym ją podtrzymywać w czasie. Praktyką społeczną jest higiena, a mycie

Wydział Socjologii, krajak@amu.edu.pl, ORCID 0000-0003-1555-7234.

Tekst opublikowany na warunkach licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-NC-ND 3.0 PL).

się działaniem, które ją reprodukuje wraz ze środkami higienicznymi, normami definiującymi, co jest czyste, a co brudne, pomieszczeniami, w których się ona realizuje itd. Takie rozumienie praktyk pozwala je zobaczyć jako zbiorowo wypracowany sposób na zrobienie czegoś, przepis osiągnięcia określonego celu (Shove, Pantzar, Watson 2012; Reckwitz 2002). Istnieje też, jak sądzę, jeszcze przynajmniej jedno rozwiązanie problemu definiowania praktyk, a mianowicie to, na które naprowadzają nas takie sformułowania, jak gotowanie jako praktyka, sztuka jako praktyka, przeklinanie jako praktyka, dojazdy do pracy jako praktyka, uczenie się jako praktyka. Sugerują one, iż nie powinniśmy traktować praktyk jako czegoś, co istnieje niezależnie od określonej perspektywy postrzegania tych aktywności, ale raczej jako specyficzny sposób patrzenia na to, co ludzie robią, a mianowicie taki, w którym te działania traktowane są jako aktywności usytuowane, ucieleśnione i regularne, i co najważniejsze, podzielane z innymi jako rozpoznawalne metody robienia czegoś, jako sposoby realizacji jakiegoś celu.

Przykłady potwierdzające różnorodności sposobów rozumienia centralnego w teoriach praktyk pojęcia moglibyśmy mnożyć¹, ale prezentujemy je tu wyłącznie po to, by wyjaśnić po co dziś, ponad dwie dekady po ogłoszeniu zwrotu ku praktykom (Schatzki 2001), po napisaniu setek artykułów i książek poświęconych teoriom praktyk (Nicolini 2012; Reckwitz 2002; Shove, Pantzar, Watson 2012; Weenink, Spaargaren 2023 i wiele innych) oraz wobec silnej obecności tej tradycji teoretycznej i badawczej również w polskim kontekście (Skórzyńska 2017; Sikorska 2019; Bukowski i inni 2018; Jęcz 2022; Zalewska 2019 i wiele innych) podejmować refleksję na temat. Jak się wydaje, jest to pożyteczne i wskazane co najmniej z trzech powodów.

Po pierwsze po to, by spojrzeć na rozległy dorobek teorii praktyk oraz zaproponować taką formę jego uporządkowania, która wydobywa to, co dotąd umykało uwadze twórczych oraz komentujących ją osób. To uporządkowanie jest pożyteczne z kolei po to, by pokazać, iż bardzo często z teorii praktyk w praktyce badawczej pozostaje wyłącznie nomenklatura aplikowana do analiz realizowanych *po staremu*, albo przeszczepianie kategorii praktyk tam, gdzie dominowały ujęcia systemowe, ale już bez teorii, w których pojęcie to uzyskiwało właściwy mu sens.

Po drugie po to, by z dystansu zapytać, co zostało z *practice turn*, czy zwrot ten zrealizował swoje obietnice związane z przewyciężaniem dychotomii przecinających nauki społeczne i stworzeniem nowej, płodnej poznawczo, teorii, albo przynajmniej użytecznej metodologii badań. A także po to, by zapytać, czy po latach tradycja ta okazała się rzeczywiście innowacyjna, pomocna w pomnażaniu naszej wiedzy na temat świata społecznego, zdolna do rozwiązania

¹ Po szerokie przeglądy sposobów rozumienia tej kategorii odsyłamy do Skórzyńska 2018: 42–54; Rouse 2007: 639–681.

dylematów, których nie można było rozstrzygnąć za pomocą innych tradycji teoretycznych. Czy też przeciwnie, przyniosła wyłącznie rozczarowanie, wepchnęła nauki społeczne w piekło etnografizacji, zminiaturyzowała je do poziomu dostarczycielki drobiazgowych opisów banalnych czynności, pozbawiając nauki te ambicji uogólniania, tworzenia teorii (Drozdowski 2019)?

Po trzecie w końcu po to, by na konkretnych przykładach pokazać, jak można aplikować tę tradycję teoretyczną w badaniach empirycznych. Tym samym sprawdzając, czy teorie praktyk oferują w ogóle jakąś nową, aplikowaną metodologię, a jeśli tak, to czy jej wykorzystywanie w przedsięwzięciach badawczych jest płodne poznawczo, czy pozwala analizować to, co dotąd umykało naszej uwadze. Zależało nam też na tym, by zastanowić się, jakich problemów dostarczają teorie praktyk w terenie, określić, gdzie drzemią ich potencjały, a gdzie słabości.

Tego rodzaju cele postawiliśmy sobie w ramach seminariów organizowanych przez Zakład Teorii i Badań Praktyk Społecznych UAM w Poznaniu w roku akademickim 2022/2023. Z jednej strony, seminariów wewnętrznych, gdzie odbyliśmy kilka spotkań roboczych pod wspólnym tytułem *Mapowanie kontrowersji teorii praktyk społecznych*. W ich trakcie zastanawialiśmy się nad tym, czym w ogóle są praktyki społeczne, jaki status posiadają teorie praktyk, w badaniach jakich aspektów życia społecznego są one przydatne, w jakich zaś nie. Interesowały nas również sensy i znaczenia poszczególnych pojęć obecnych w tych teoriach (*plaska ontologia, teleoafektywność, plenum* itd.), a także szczegółowe problemy, jakich nastroczają teorie praktyk – takie, jak choćby nieobecność w nich pojęcia władzy, ich redukcjonizm, wielkoskalowość proponowanych w nich perspektyw badawczych itd. Z drugiej strony, problematyce teorii praktyk społecznych i ich aplikacji badawczych poświęciliśmy tegoroczną edycję Seminariów Otwartych, inicjatywie organizowanej od kilku lat przez Zakład, przy wsparciu Wydziału Socjologii UAM w Poznaniu. Do udziału w nim udało nam się zaprosić takie osoby, jak Marlyne Sahakian, Elizabeth Shove, Ewa Kopyczyńska, Andrzej Bukowski, Katarzyna Gawlicz, Małgorzata Sikorska oraz Davide Nicolini i Deborah Giustini. Jednym z efektów tych seminariów są artykuły zebrane w tym numerze *Studiów Socjologicznych*.

Ich blok otwiera artykuł, *Radykalna teoria praktyk. Rekonceptualizacyjny potencjał teorii*, napisany przez Rafała Drozdowskiego, Jana Jęcza i Przemysława Nosala, będący próbą odpowiedzi na pytanie, jak dalece zwrot ku teoriom praktyk, ogłoszony ponad dwie dekady temu, rozwiązał dylematy i spory, na które miał być remedium. Udzielanie odpowiedzi na to pytanie pozwala autorom zidentyfikować słabości teorii praktyk oraz zaproponować taką perspektywę ich postrzegania, która ujawnia ich wartość, radykalność propozycji, którą składają. Autorzy pokazują, że teorie praktyk są częścią dłuższej tradycji poszukiwania w obrębie socjologii „trzecich socjologii”. Tradycji, którą według nich

tworzą między innymi: teoria praktyk Pierre'a Bourdieu, teoria strukturacji Anthony'ego Giddensa, krytyczny realizm Margaret Archer, socjologia figuracyjna Norberta Eliasa oraz socjologia codzienności w wariacie proponowanym przez Piotra Sztompkę. Teorie praktyk wzbogacają ją, jak zauważają autorzy, nie poprzez propozycję całkowicie nowego spojrzenia na rzeczywistość społeczną, ale tworząc grupę koncepcji teoretycznych, których siłą jest to, że zawierając dużą liczbę niedopowiedzeń nie tylko zmuszają do rekonstrukcji pozycji, z jakich mówimy, ponownego przemyślenia sensu kategorii, prawie bezrefleksyjnie używanych, ale też obligują do każdorazowego, empirycznego stwierdzenia, jaka jest ich zawartość w obrębie określonej praktyki społecznej. Siłą teorii praktyk okazuje się więc zdolność do zawieszenia starych pytań, dostrzeganie możliwości w tym, co uznawano za słabość lub niedoskonałość, proponowanie nowych języków opisu, które choć sprawiają wrażenie przepakowywania starego w nowe pojęcia, to jednak posiadają zdolność przedstawiania perspektywy oglądania społecznego świata, pozwalając dostrzec coś nowego.

Drugi z artykułów, *Teorie praktyk: pomiędzy teorią totalną a ideą skrzynki narzędziowej*, napisany przez Ariela Modrzyka oraz Bogumiłą Mateję-Jaworską, jest przede wszystkim propozycją uporządkowania ogromnie złożonego pola teorii praktyk. Służy temu, po pierwsze, identyfikacja tego, co łączy różnorodne warianty tych koncepcji. Są to kolejno: ich relacyjny oraz kulturowy charakter; to, że traktuje się je jako wariant tak zwanych „trzech socjologii”; centralność pojęcia praktyki społecznej i jako kategorii teoretycznej i jednostki analizy; dystans wobec tekstualizmu oraz przesunięcie akcentu z jednostki na działanie w badaniach życia społecznego. Po drugie, znajdziemy w tym artykule również autorską propozycję uporządkowania pola teorii praktyk społecznych, u której podstawy leżą dwie dychotomie. Pierwsza odnosi się do poziomu ambicji budowania grand theory w naukach społecznych, druga do zakresu kompletności tworzonych konceptów teoretycznych. Ich skrzyżowanie przynosi wyodrębnienie czterech podstawowych rodzajów teorii praktyk, szeroko opisywanych w artykule. Działanie to dostarcza nie tylko ważnego narzędzia dla identyfikacji różnic obecnych w tym, co często i niesłusznie, traktowane jest jako teoria (a nie jako teorie) praktyk, ale przede wszystkim pozwala określić potencjały zawarte w poszczególnych wariantach tych koncepcji teoretycznych i zagrożenia, jakie one za sobą niosą.

W artykule napisanym przez Martę Skowrońską i Filipa Schmidta, a zatytułowanym *Teorie praktyk a praktyka badawcza: potencjał i ryzyka na przykładzie studiów nad rodziną*, czytelnik znajdzie wskazanie na różnorodne wątpliwości, jakie mogą rodzić teorie praktyk, na przedsięwzięcia teoretyczne, które nie posługiwały się tą nazwą, a realizowały bardzo podobny program poznawczy, a w końcu też na próbę określenia tego, co stanowi wspólny rdzeń tej grupy koncepcji. Są to kolejno: próba wyjścia poza dychotomię mikro–makro;

akcentowanie roli materialności, cielesności, wiedzy, złożoności tego, co nazywamy praktykami społecznymi. W artykule tym, co stanowi jego istotną wartość, znajdziemy też namysł nad tym, w jaki sposób można, w duchu teorii praktyk, prowadzić badania empiryczne. Autorzy nie tylko w bardzo drobiazgowy sposób pokazują, jak można urzeczywistniać tego rodzaju przedsięwzięcia, ale też odnoszą te ustalenia do współczesnych badań nad rodziną. To z kolei pozwala im pokazać i potencjały drzemiące w tego rodzaju analizach, i szereg trudności, jakich przysparza badanie świata społecznego opartego na teoriach praktyk.

Ostatni z artykułów *Na obrzeżach „systemu”*. *Polskie szkoły demokratyczne w perspektywie teorii architektury praktyk*, którego autorką jest Katarzyna Gawlicz, pokazuje, w jaki sposób można w badaniach edukacyjnych wykorzystywać jeden z wariantów teorii praktyk, jakim jest *teoria architektury praktyk* Stephena Kemmisa. W artykule tym znajdziemy szerokie omówienie tej ważnej koncepcji, akcentującej uwarunkowania (kulturowo-dyskursywne, materialno-ekonomiczne i społeczno-polityczne), w których rozgrywają się praktyki społeczne i będące dla nich potencjonalnościami oraz ograniczeniami. Rdzeniem artykułu jest jednak pokazanie, jak koncepcja Kemmisa została zaaplikowana w prowadzonych przez autorkę badaniach fenomenu szkół demokratycznych w Polsce. Poznajemy tu i istotę tego fenomenu, jak i mamy okazję do zrozumienia, na czym polega użyteczność badawcza teorii praktyk, zwłaszcza tam, gdzie chcemy uchwycić specyfikę ram, w jakich realizowane są pewnego rodzaju przedsięwzięcia, dostrzec istotność dla ich przebiegu uwarunkowań materialnych i przestrzennych, czy też identyfikować relacje je konstytuujące.

Cztery artykuły przedstawione w tym bloku w żaden sposób nie wyczerpują oczywiście pola problemowego, jakie stwarzają teorie praktyk, poszczególne koncepty w nich obecne, próby stosowania ich założeń w pracy terenowej. Przybliżają raczej wielość, która ukrywa się pod skromną nazwą praktyk społecznych oraz wstępnie przynajmniej, taką mamy nadzieję, ją porządkują, ujawniając przy okazji ogromny poznawczy potencjał drzemiący w interesującej nas tradycji teoretycznej.

Podziękowania: *dziękujemy Wydziałowi Socjologii UAM za organizacyjne i finansowe wspieranie Seminariów Otwartych, a także wszystkim osobom, które poprzez dyskusje i obecność sprawiały, iż przedsięwzięcie to mogło odbywać się w sposób systematyczny przed cztery ostatnie lata.*

Bibliografia

- Bourdieu, Pierre. 2007. *Szkic teorii praktyki poprzedzony trzema studiami na temat etnologii Kabylów*. Przekład Wiesław Kroker. Wydawnictwo Marek Drzewiecki.
- Bukowski, Andrzej, Marianna Nózka, Marta Smagacz-Poziemska, Karol Kurnicki.

2018. Parkowanie i troska. Teoria praktyki w badaniach nad osiedlami wielkomijskimi. *Przegląd Socjologiczny*, 1: 139–164.
- Couldry, Nick. 2004. Theorising media as practice. *Social Semiotics*, 14: 2, 115–132. DOI: 10.1080/1035033042000238295.
- Drozdowski, Rafał. 2019. Wokół społecznych badań nad codziennością. Socjologia codzienności jako krytyka socjologiczna. W: M. Zawodna-Stephan, red. *Życie codzienne (w) Archiwum*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 65–85.
- Haslanger, Sally. 2018. What is a Social Practice? *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 82: 231–247. DOI:10.1017/S1358246118000085.
- Jęcz, Jan. 2022. Prawda ekranu. O praktyce screenshotowania. *Przegląd Kulturoznawczy*, 51, 1: 53–73. DOI: 10.4467/20843860PK.22.004.15749.
- Kaufmann, Jean Claude. 2004. *Ego: Socjologia jednostki*. Przekład Krzysztof Wakar. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Nicolini, Davide. 2017. Practice Theory as a Package of Theory, Method and Vocabulary: Affordances and Limitations. In: M. Jonas, B. Littig, A. Wroblewski, eds. *Methodological Reflections on Practice Oriented Theories*. Springer International Publishing, 19–34. DOI: 10.1007/978-3-319-52897-7_2.
- Reckwitz, Andreas. 2002. Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory*, 5, 2: 243–263. DOI: 10.1177/1368431022225432.
- Schatzki, Theodore R. 2002. *The site of the social: A philosophical account of the constitution of social life and change*. Penn State University Press.
- Schatzki, Theodore R., Karin Knorr-Cetina, Eike von Savigny. 2001. *The Practice Turn in Contemporary Theory*. Routledge.
- Sedlačko, Michal. 2017. Conducting Ethnography with a Sensibility for Practice. In: M. Jonas, B. Littig, A. Wroblewski, eds. *Methodological Reflections on Practice Oriented Theories*. Springer International Publishing, 47–60. DOI: 10.1007/978-3-319-52897-7_4.
- Shove, Elisabeth, Mika Pantzar, Matt Watson. 2012. *The dynamics of social practice: Everyday life and how it changes*. SAGE.
- Sikorska, Małgorzata. 2018. Teorie praktyk jako alternatywa dla badań nad rodziną prowadzonych w Polsce. *Studia Socjologiczne*, 2: 31–63. DOI: 10.24425/122463.
- Skórzyńska, Agata. 2017. *Praxis i miasto. Ćwiczenia z kulturowych badań angażujących*. Warszawa: Instytut Badań Literackich. Wydawnictwo PAN.
- Swidler, Ann. 2001. What anchors cultural practices? In: T. Schatzki, K. Knorr Cetina, E. von Savigny, eds. *The Practice Turn in Contemporary Theory*. Routledge, 83–101.
- Warde, Alan. 2005. Consumption and Theories of Practice. *Journal of Consumer Culture*, 5, 2: 131–153. DOI: 10.1177/1469540505053090.
- Weenink, Don, Spaargaren, Gert. 2023. Practice Theories. In: G. Ritzer, ed. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. DOI: 10.1002/9781405165518.wbeosp125.pub2.
- Zalewska, Joanna. 2019. Practice Theory Revisited: How Flexible Meta-habits Complement Habitus. *Polish Sociological Review*, 205, 1: 65–84. DOI: 10.26412/psr205.05.